

Josip LISAC

Odsjek za kroatistiku Filozofskoga fakulteta
Obala kralja Krešimira IV. 2
HR-23000 Zadar

GORANSKO DIJALEKTNO STANJE U PROŠLOSTI I U SADANJOSTI

U radu se obrađuje dijalektno stanje u Gorskom kotaru u srednjem vijeku i u novo doba. Ocjenjuje se kako je Gorski kotar u srednjem vijeku većinom bio kajkavski i manjim dijelom čakavski, dok je danas područje neobično izrazite dijalektne diferencijacije. Slika je komplicirana budući da su Gorani govornici dvaju kajkavskih poddijalekata goranskoga dijalekta, nositelji dvaju poddijalekata srednjočakavskoga (ikavsko-ekavskoga) dijalekta i predstavnici dvaju štokavskih dijalekata, zapadnoga bosansko-hercegovačkoga i istočnohercegovačkoga. Takva je situacija posljedica seoba koje su imale izrazit utjecaj na postojanje i fizionomiju svih goranskih dijalektnih tipova.

U zamršenoj slici hrvatskoga dijalektnoga stanja¹ Gorski kotar danas predstavlja jedan od najkompliciranijih prostora. Nikako neće biti slučajno da je baš krajnji sjeverozapad dijasistema područje ekstremne složenosti, gdje u hrvatskom dijelu Istre danas imamo, osim govornikâ pet čakavskih dijalekata – svih osim lastovskoga – još i govornike štokavskoga zetskog dijalekta, dok u Gorskom kotaru možemo registrirati kajkavski goranski dijalekt, ikavsko-ekavski čakavski, štokavski zapadni bosanskohercegovački te istočnohercegovački, također štokavski, dakle četiri dijalekta. Uzme li se u obzir veća površina Istre, svakako ćemo se lako složiti da goranski dijalektni pejzaž u složenosti u najmanju ruku ne zaostaje

¹ Usp. D. Brozović – P. Ivić, *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, JLZ "Miroslav Krleža", Zagreb 1988, gdje je sažeto obrađena i povijest dijasistema i suvremeno dijalektno stanje.

za istarskim.² Na taj je sjeverozapadni prostor, na staru također kompliciranu dijalekatsku melasu, dolazilo i doseljeničkih dotoka s jugoistoka, ali su se osjećali i impulsi sa sjevera i neki drugi, pa su te dvije regije naglašeno zanimljive kada se govori o međudijalektnim dodirima i prožimanjima, kako je to već iz dosad rečenoga jasno vidljivo.

I sažeti prikaz sadanjega goranskoga dijalektnoga stanja neće sadržavati samo činjenicu o nazočnosti četiriju dijalekata na tom terenu, nego će uzeti u obzir i daljnje dijeljenje: sve, naime, dijalekatske fizionimoje imaju i zapadni i istočni tip.³ Kajkavski se govori oko Lukovdola i Severina na Kupi (istočni poddijalekt), ali i na mnogo većem i nejedinstvenijem području zapadnoga poddijalekta; ta je razlika među goranskim kajkavcima vrlo znatna, osobito u prozodiji i u vokalizmu. Čakavci na zapadu (npr. Brestova Draga) i na istoku (oko Vrbovskoga) pripadaju raznim poddijalektima (primorskom i kontinentalnom) srednjoločakavskoga (ikavsko-ekavskoga) dijalekta; istočnohercegovački dijalekt, kako je i naravno, na zapadu (Tuk) je slabije zastupljen nego na istoku (Srpske Moravice, Gomirje); zapadni bosanskohercegovački dijalekt u goranskom mikrokozmosu ima predstavnike obaju poddijalekata toga dijalekta, i štakavce i šćakavce, ali se govornici zapadnije fizionomije, smješteni u šćakavskom Mrkoplju, nalaze istočnije od štakavaca u Liču. Normalno je da tako dijalekatski izdiferenciran prostor ima i više tipova materijalne civilizacije, alpski, dinarski, mediteranski i panonski⁴, a također i konfesionalnu podijeljenost: ijekavci, govornici istočnohercegovačkog dijalekta, pripadaju pravoslavnoj sferi, dok su ostali rimokatolici, bili kajkavci, čakavci ili štokavci.

Srednjovjekovno dijalektno goransko stanje, od 12. do 15. stoljeća, bilo je svakako prirodnije strukturirano i manje komplicirano od suvremenoga bogatstva

² V. o Istri u radu P. Šimunovića "Mozaik istarskih govora", *Istra*, 23/1985, br. 3-4, str. 66-72.

³ Usp. pregled dijalektnoga stanja u Vida Barac-Grum – B. Finka, "Govori i nazivlje", *Gorski kotar*, Delnice 1981, str. 418-431. V. uz to i ove moje radove: "Iz sociolingvističke problematike goranskih kajkavskih govora", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru (RFFZd)*, 25(15), 1985-1986, str. 37-44; "Nad dijalekatskim leksikom hrvatskosrpskog sjeverozapada", *RFFZd*, 27(17), 1987-1988, str. 35-48; "Iz goranskog vokalizma", *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XXXI-II/1988, str. 137-175; "Prozodija goranskih kajkavaca", *Radovi ANUBiH*, LXXXIV/1989, str. 241-249; "Ravnogorska kajkavština i goranski dijalekt", *Fluminensia*, 1/1989, br. 1, str. 100-111; "Osnovne sintaktičke značajke goranskih kajkavaca u sklopu cjeline narječja", *RFFZd*, 30(20), 1990-1991, str. 31-41. Štokavske idiome prikazuje B. Finka ("Štokavski ikavski govori u Gorskom kotaru", *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XX-2/1977, str. 167-197), dok se (i) na goranske čakavce osvrće Iva Lukežić, *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1990.

⁴ M. Gavazzi, *Vrela i sudbine narodnih tradicija*, Zagreb 1978, str. 180-183.

idiomskih registara, ali također i puno manje jasno. Gorski kotar kao konkretan prostor primjer je važnosti postavljanja pitanja o razdoblju i načinu postanka određene jezične stvarnosti, jer je očito da se ne radi o neprekinutu organskom razvoju; naprotiv, riječ je o procesima širenja, ukrštanja i smjenjivanja dijalektnih idioma te o njihovu složeno usustavljenu zajedničkom životu. Ipak, ne bi bilo moguće reći da pitanje podrijetla današnjih goranskih idioma nije povezano s predmigracijskom gorskokotarskom situacijom. No pristup rekonstrukciji prvobitne dijalekatske slike goranskoga prostora težak je posao⁵, i to zato što nam u tom ne mogu mnogo pomoći pisani spomenici iz doba prije seoba, današnji idiomi starih iseljeničkih grupa ili pozajmice između naših i stranih dijalekata. Stanovitu nadu pobuđuje studij toponomastike i tragova supstrata u današnjim govorima, a u tom smislu očito je da se kontinuitet relativno najbolje čuva u lukovdolsko-severinskoj kajkavskoj zoni. S takvom postavkom dobro se slaže osobito važno pitanje kategorija u kojima dolazi metatonijski cirkumfleks u istočnom goranskom poddijalektu i u glavninskim kajkavskim dijalektima⁶, a bit će da je i rano i trajno pripadanje gorskokotarskoga krajnjeg istoka Zagrebačkoj biskupiji⁷ imalo nemalo značenje; također i Bela krajina pripadala je toj biskupiji do 14. stoljeća,⁸ slažući se – po mišljenju Ramovševu⁹ i nekih drugih učenjaka – s goranskim jezičnim razvojem.

Znanstvenici su predmigracijski Gorski kotar različito tumačili, bilo kao čakavski (što je bilo najčešće), ili kao kajkavski, a i kao dijelom kajkavski i dijelom čakavski. Neumorni Rudolf Strohal¹⁰ pretjerano je vjerovao starim dokumentima poistovjećujući njihov čakavski jezik i govor određenih mjesta. Također je mislio da su se pretpostavljeni goranski čakavci u nekoliko desetljeća u Sloveniji pokajkavili i zatim nakon povratka kajkavizirali Gorski kotar, ali to se oštro sudara s činjenicom da se vlastiti idiom ne mijenja tako brzo; npr. pjesnik Oton Župančič još je u 20. stoljeću u Beloj krajini registrirao čakavce,¹¹ a i danas vrlo lako naila-

⁵ Usp. J. Lisac, "Goransko predmigracijsko dijalektno stanje i podrijetlo suvremenih organskih idioma u Gorskom kotaru", *Dometi*, 24/1991, br. 6-7, str. 381-386, gdje se navodi i ostala literatura.

⁶ P. Ivić, "Prilozi poznavanju dijalekatske slike zapadne Hrvatske", *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, VI/1961, str. 196.

⁷ A. Burić, *Povijesna antroponimija Gorskog kotara u Hrvatskoj*, Rijeka 1983, str. 47.

⁸ J. Buturac, "Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine", *Starine*, 59/1984, str. 86.

⁹ F. Ramovš, *Dialekti*, Ljubljana 1935, str. 135. Usp. također M. Lončarić, "Jezični odnosi u karlovačkom Pokuplju i Beloj krajini", *Etnološka tribina*, 9/1986, str. 11-22.

¹⁰ Usp. npr. R. Strohal, *Uz Lujzinsku cestu*, Zagreb 1935. V. također J. Lisac, "Geneza kajkavštine u obradbi Rudolfa Strohala", *RFFZd* 28(19), 1988-1989, str. 61-68.

¹¹ I. Goran Kovačić, *Sabrana djela*, Zagreb 1983, IV, str. 260.

zimo na tragove njihove duge nazočnosti u Beloj krajini. K tomu uglavnom nigdje uz gornji tok Kupe nema oštih granica, jer su idiomi i na hrvatskoj i na slovenskoj strani najčešće iste fizionomije. No nevolja je u Strohalovim zaključivanjima u tom što osim drugačijih sadrže i istinitih momenata; očito je, naime, da su goranski predjeli bliži moru, koliko su bili naseljeni, doista bili čakavski, a još je očitiji jak utjecaj nekih slovenskih dijalekata na formiranje kajkavštine Gorskoga kotara, prvenstveno one zapadnoga poddijalekta. Okolnosti odnosâ goranskih kajkavaca i slovenskoga dijasistema u novijim su istraživanjima obrazlagana i teoretski i konkretno,¹² ali to je dijelom nepovezano s pitanjem srednjovjekovnoga hrvatskog idioma u Gorskom kotaru. Moguće je pretpostaviti da se kajkavština slične fizionomije kao u lukovdolsko-severinskoj zoni i u Beloj krajini govorila većim dijelom i u ostalom Gorskom kotaru, ali su utjecaji i miješanje stanovništva (tj. nazočnost Slovenaca, čakavaca pa i štokavaca) odvojili veći dio Gorana od ostalih kajkavaca, čemu valja pridružiti i uglavnom posve nepovezan razvoj od 15. st. naovamo, što je, razumije se, utjecalo na povećanje različitosti između prosječne centralne kajkavštine i one goranskih kajkavaca.

Sâm je goranski kajkavski dijalekt izdužena oblika, što se na periferiji dijasistema i očekuje.¹³ No u našem bismo dijasistemu očekivali i veći broj dijalekata od dvadesetak postojećih, a to govori o gubitku nekih organskih idioma, do čega je i među Goranima dolazilo, i među njegovim nekadanjim kajkavcima i nekadanjim čakavcima. Također su i nivelacije raznolikih idioma našeg dijasistema bile toliko obične da su se i osjetno heterogene fizionomije stapale u identitete pojedinih dijalekata,¹⁴ s time da su se manjine najčešće jezično utapale u većinskim govorima. Svi su goranski štokavci novoštokavci, a upravo su oni tijekom migracija mnogo proširili svoje područje, došavši iz visinskih herceg-bosanskih predjela (i) u Gorski kotar, gdje su također naselili visinska područja, iz čega bi također bilo moguće izvlačiti stanovite zaključke. Na našem su prostoru čakavci i kajkavci određene terene i gubili i dobivali, pa nije čudo što su naša metanastazička kretanja golemih razmjera mnoge dijalekte učinila nekompaktnima, međusobno nepovezanim, kakvi su i svi dijalekti današnjih Gorana. No ispremiješanosť stanovništva tolikih je razmjera da su npr. u selu Stari Laz kod Ravne Gore registrirani i

¹² Usp. npr. već citirane radove B. Finke, Vide Barac-Grum, P. Ivića i moja.

¹³ To zapažanje iznosi D. Brozović ("Dijalekatska slika hrvatskosrpskoga jezičnog prostora", *RFFZd*, 8/1970, str. 5-30) donoseći i mnogo drugih poticajnih ideja.

¹⁴ Svakako bi se moglo navesti mnogo takvih primjera, među kojima je goranski kajkavski jedan od zanimljivijih.

kajkavci i čakavci i štokavci,¹⁵ pa su, dakle, susjedi postali oni koji to prirodnim razvojem nikako ne bi mogli biti. Štoviše, migracije nisu poremetile samo odnose među dijalektima nego i među narječjima, tj. među skupinama dijalekata. Valja uočiti da su izvorni čakavci nositelji kajkavštine jednoga od dijalekata (donjosutlanskoga), a ujedno su čakavci donekle utjecali na fizionomiju kajkavskih dijalekata.¹⁶ Određeni štokavci čakaviziranjem su postali dijalektom drugoga narječja (jugozapadni istarski), ali su i inače štokavci prilično znatno utjecali na promjenu čakavskih dijalekata. Oba ta novodobivena dijalekta i otprije su svojom fizionomijom odnosno zemljopisnim smještajem donekle najavljivala buduću svoju sudbinu.¹⁷ Zapadni goranski kajkavci jedni su od rijetkih govornika dija-sistemskih organskih idioma nastali znatnim dijelom kao razultat migracija prema jugu, jer je u nas vrijedjelo pravilo općeg seobenog kretanja prema sjeverozapadu odnosno prema sjeveru. Seobe prema jugu plod su zrinsko-frankopanskoga rada, plod njihovih gospodarskih zamisli i ostvarenja, pa, dakle, inače bitno važni ozaljski krug¹⁸ nije ni približno jedina jezična činjenica njihova djelovanja. Stiglo je među zapadne goranske kajkavce i štokavaca s juga, a i čakavci uglavnom su se doseljavali dosta netipično, krećući se prema istoku. Među kajkavcima o kojima govorimo ima i povratnika iz Slovenije, ali možda još više šireg pomicanja prema jugu, gdje su poglavito Slovenci i Nijemci bili dobro zastupljeni.¹⁹

Gorski kotar je i područje s fenomenima različitih prestižnosti: češće je prestižna kajkavština od čakavštine,²⁰ a gdjekad, ovisno o sociolingvističkim uvjetima,

¹⁵ R. Strohal, *ibid.*, str. 98.

¹⁶ Pokazuje se, recimo, da je mjestimični prijelaz kajkavskoga zatvorenoga *o* u *u* djelomično moguće tumačiti kao čakavski utjecaj. Usp. P. Ivić, "Procesi rasterećenja vokalskog sistema u kajkavskim govorima", *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XI/1968, str. 64, bilj. 34.

¹⁷ Naime, jugozapadni istarski dijalekt pretežno je štokavskoga podrijetla, ali je već na izvorišnom području dalmatinskoga zaleđa istočno od Cetine imao i nešto čakavskih elemenata. Donjosutlanski dijalekt potječe "s područja gdje su se čakavci dodirivali sa štokavcima ikavcima, na granici Hrvatske i Bosne" (I. Brabec, "Podrijetlo sutlanske ikavice", *Republika*, 36/1980, br. 9, str. 891), nisu, dakle, bili mnogo udaljeni od kajkavskoga terena, a k tomu su se očito i preselili u većem broju, pa su se održali do danas, ali su osjetno izmijenili svoj govor. Usp. Vesna Zečević, "Kajkavski ikavci s gledišta dijalekatskoga kontakta", *Rasprave Zavoda za jezik*, 14/1988, str. 217-231.

¹⁸ Usp. radove J. Vončine o ozaljskom krugu.

¹⁹ A. Burić, *ibid.*, str. 23-24.

²⁰ Dakle, nije redovito kajkavština prestižna, o čemu rječito svjedoči A. Rački, *Iz prošlih dana općine Liča i Fužine*, Rijeka, s. a., str. 44: "Zanimljivo je, da u Fužini bolje obitelji ili one, koje bi rad, da ih se smatra boljima i naprednijima, zaziru od kajkavštine te vole govoriti čakavsko narječje. Kajkavsko je po njihovu sudu nepodesno za čovjeka boljega odgoja i šire vaspitanosti."

prestižna je i štokavština kao osnovica standardnoga jezika. Opća je pak zakonitost čuvanje starine i vlastitosti, no ni utjecaji nisu mogli izostajati. Svakako su neobična slučajna podudaranja poput primjera da su se na istom terenu našli kajkavci u kojih su u paru refleksi *jata* i samoglasnoga *ǰ* (*ej*, *ou*), kao u nekih Slovenaca,²¹ ali i štokavci ijekavci, oni koji toga para odavno nemaju; u štokavaca radi se o sadanjem kontinuitetu *ije* (od *ie*) i nekadanjem *uo*.²² Vrijedno je spomena da su neki goranski kajkavci ipak sačuvali *ę* kao refleks *jata*, poput središnjih kajkavaca. Inače su centralni kajkavci imali uglavnom organski razvoj, bez većih seoba, najvećim dijelom upravo suprotno goranskom dijalektu, gdje imamo puno doseljenika kao i u ostala dva periferna kajkavska dijalekta, prigorskom i osobito u donjosutlanskom.

Razumije se, bilo bi moguće donositi mnogo primjera, podataka i teoretskih upućavanja, ali to svodimo na najmanju mjeru. U svemu su među gorskokotarskim idiomima najviše proučavani upravo najkompliciraniji idiomi, oni kajkavski. U tim je proučavanjima ozbiljna pozornost posvećivana i pitanjima interferencije, ali tu svakako valja biti oprezan u smislu razlikovanja utjecajâ i vlastitih rješenja u pojedinim sustavima.²³ Nije teško zaključiti da je npr. *vidin* s adrijatizmom, tj. s promjenom dočelnoga *m* u *n* u nastavcima i u nepromjenjivim riječima, plod utjecaja, ali ta promjena izostaje u ravnogorskom govoru i u istočnom poddijalektu. Poseban je aspekt govor Goranâ na američkom kontinentu npr., gdje također u međujezičnim kontaktima ima zanimljivih rješenja. Teže je reći je li akcenatska promjena *mesô* > *měsu* produkt utjecaja, no svakako s mogućnostima inoidiomskih (pa i istoidiomskih) pobuda uvijek valja računati. U promjeni pak *o* u *u* ne radi se ni o kakvu utjecaju, suprotno mišljenju Vide Barac-Grum, koja tu vidi istarski utjecaj.²⁴ Očito različite polazne pozicije imamo na području gdje npr. u

²¹ T. Logar, *Slovenska narečja*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1975.

²² D. Brozović, "O Makarskom primorju kao jednom od središta jezično-historijske i dijalekatske konvergencije", *Makarski zbornik*, 1/1971, str. 381-405.

²³ V. npr. disertaciju Vide Barac-Grum "Čakavsko-kajkavska interferencija u gorskokotarskim govorima", Zagreb 1989.

²⁴ Naime, ta autorica (ibidem, str. 48) piše o promjeni *o* u *u* ovako: "U razmišljanjima, dakle, o odnosu čakavštine, kajkavštine i slovenskoga jezičnoga idioma u Gorskom kotaru, ovo je crta koja ne razgraničuje kajkavštinu od čakavštine ili od slovenskih dijalekata. Ona je supstratna, ali čakavska utoliko što ju je čakavština istarskoga područja prva prihvatila i dalje širila u zračenju svojih izoglosa." Naravno, promjena *o* u *u* poput *měsu*, *kūlu*, *sīnu* nije povezana ni s istroromanskim ni s čakavštinom. Radi se o tom da je dobiveno *-u* u primjerima koji su nekad imali cirkumfleks na posljednjem slogu, i to nakon pomicanja silaznih akcenata na naredni slog tipa *měso* > *mesô*.

pitanju kao što je instrumental *a*-deklinacije imamo u sasvim neveliku Gorskom kotaru, kao i u cjelini dijasistema, diskriminentu visokoga ranga, onu koja na sjeveru odjeljuje zapadne i istočne Slavene. Akademik Aleksandar Flaker taj je kraj opravdano nazvao "povijesnim zbjegom"²⁵ koji i nakon više stoljeća zajedničkog života još uvijek svojim jezičnim značajkama uvjerljivo svjedoči o podrijetlu svoga stanovništva, ali i o opstanku na prostoru koji je svima postao zavičajem.

THE DIALECT SITUATION IN GORSKI KOTAR IN THE PAST AND IN THE PRESENT

Summary

This paper analyzes the dialect situation in Gorski Kotar during medieval and modern times. It is estimated that in the Middle Ages, Gorski Kotar was predominantly Kajkavian, and partially Čakavian. Today, however, the region is marked by uncommon level of dialectal differentiation. The situation is very complex, because the region is the home of speakers of the two Kajkavian Gorski Kotar sub-dialects, two sub-dialects of Central Čakavian (Ikavian-Ekavian), as well as two Štokavian sub-dialects, Western Bosno-Herzegovinian, and Eastern Herzegovinian. This situation is the result of migrations, which strongly influenced all the Gorski Kotar dialects.

²⁵ "Povijesni zbijeg", *Dometi*, 2/1969, br. 8-9, str. 10-14.